خەییام، هەژار، هێرمینۆتیک

ناسر باباخانی

تێبینی:

مەبەستی سەرەکی ئەم دەقە، زەق کردنەوە و بەرچاوکردنی ئەم ئامانجەیە، کە مامۆستا هەژاری نەمر بەکەڵک وەرگرتن لەدوو کەرەسە، هەوڵی خوێندنەوەی سەرلەنوێی ئەندێشەکانی خەییامی داوە، ئەم دوو کەرەسەیە بریتین لە:

1-ڕێبازی هێرمینۆتیک وەک هونەری

تێگەیشتن لە دەقەکان.

2-هونەرو فەننی وەرگێڕان.

واتە مامۆستا هەژار سەرەتا بەشێوەیەکی هێرمێنۆتیکی، تەئویلی تایبەتی خۆی

لەسەر چوارینەکانی خەییام دەربڕیوە و

دواتر لەسەر هەمان کێش و فۆڕمی

چوارینەکان، لە قاڵبی وەرگێرانە

ئازادەکەیدا دایڕشتوونەتەوە. هەر بۆیە

ئێمە تێکۆشاوین هەردوو کەرەسەی

ناوبراو لەبەرچاومان بێ و بەپێوەری ئەوان بڕوانینە چوارینەکان.

پێشەکی

چوارینە، ڕوباعی یان quartrain یەکێکە لە قاڵبەکانی شیعری سوننەتی فارسی، کە لە چوار نیوەدێڕ پێک هاتووە. لە چوارینەدا سەروای نیوەدێڕێک یەک و دوو و چوار هاوسەنگە. بەڵام مەرج نیە لە نیوەدێڕی سێهەمیش دا ئەم شەرتە بپارێزرێ.

نیوەدێڕەکانی چوارینە لەباری چەمک و ماناوە لێک گرێ دراون و ماکەی سەرەکی پەیام لە بەیتی دووەم بەتایبەتی لە نیوەدێڕی چوارەم دا خۆبەدەستەوە دەدا. چوارینە کێشی تایبەتی خۆی هەیەو ئەم کێشە لەگەڵ ڕستە بەناوبانگەکەی "لاحول ولا قوه الا بالله" یەک دەگرێتەوە. دەکرێ بڵێین زۆربەی شاعیرانی ئێرانی چوارینەیان داناوە، بۆ وێنە چوارینەکانی ئەبولحەسەنی باخزری لەژێر سەردێری تەرەبخانە، موختارنامەی عەتتاری نەیشابووری و چوارینەکانی ئەوحەددینی کرمانی. بەڵام حەکیم عومەری خەییامی نەیشابوری سەرکەوتوترین و بەناوبانگترین چوارینەکانی هۆنیوەتەوە.

پاش پێشەکی

تێمی بنەڕەتیچوارینەکانی خەییام، کەش و هەوایەکی فەلسەفی هەیە. هەر بۆیە ئەگەر ڕەخنەگری هاو چەرخ مەبەستی، خولقاندنی دەقی ڕەخنەیی سەبارەت بەچوارینەکانی خەییام بی، ڕەنگە هێرمێنۆتیک بەپێچەوانەی داڕشت خوازی(structuralism)کە لە زانستەکانەوە دەستی پی کرد لەدڵی وتەی فەلسەفی دایە.کەوابوو بەهۆی ئەم کەرەسەیە واتە هێرمێنۆتیک وەک ڕێبازێکی فەلسەفی دەتوانین لەگەڵ چوارینەکانی فەلسەفی خەییام هەڵس و کەوتمان هەبێ.

ئەوەی ڕاستی بێ.تائێستا توێژینەوە لەمەڕ شاعیران و شێعرەکانیان بەشێوە گەلی جۆراو جۆر ئەنجام دراوە کەزیاتر تای تەرازوو بۆلای ژ ین و کردەوەو چاخ و خولی ژیانی شاعیر قورسایی کردووەو کەمتر ئاوڕ لەدەق وەک بوونەوەرێکی سەربەخۆ دراوەتەوە. مامۆستا هەژاری نەمر بەڕای من ئەم کارەی دوایی بەشێوەیەکی زۆر شارەزایانە بەئاکام گەیا ندووە.

هەژار کە هەوڵی سەر لەنوی خوێندنەوەی ئەندێشەکانی خەییامی داوە بەشێوەی وەچەی پێش خۆی-وەک شێخ سەلام و گۆران کەچوارینەکانی خەییامیان دەقاودەق وەرگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی-ئاوڕی لەچوارینەکان نەداوەتەوەو تەنیا لەڕوانگەی مێژووی ئەدەبییەوە مامەڵەی لەگەڵ ئەندێشەکانی حەکیمی نەیشابوور نەکردووە.

ڕەنگە مامۆستا هەژار لەگەڵ هێرمێنۆتیکی نوێ بەمانایی ئەمڕۆیی ناسیاوێکی ئەوتۆ نەبوو بی، بەڵام ئەم کارەی هەژار، واتە وەرگێڕانە ئازادەکەی ڕوباعییاتی خەییام کەدواتر باسی لێدەکەین بی گومان ڕوانگەیەکی لەسەداسەد هێرمێنۆتیکییە کەلە قاڵبی شێعری وەرگێڕداو-وەک دژوارترین شێوەی تەئویل بۆ وەرگێڕ-خۆ دەنوێنی.

هێرمێنۆتیک بەشێوەیەکی گشتی بەمانای فەن، هونەر یان بیردۆزی ڕاقەو تەئویلی دەقە(چ دەقی گوتاری و چ دەقی نڤیساری). ڕیشەی وشەی هێرمێنۆتیک دەگەڕێتەوە سەر ئیلاهەیەکی یۆنانی بەنێوی هێرمێس کەئەرکی پەیامبەری بۆ خواکان هەبووەو لەهەمان کاتیش دایارمەتی مرۆڤەکان دەدا تالەپەیامە ڕەمزییەکانی خواکان حاڵی بن.

لێکۆڵینەوەی هێرمێنۆتیکی لی ورد بوونەوەو پرسیارکردنێکی ڕەخنەییە لەشتێکی بەرجەستە،دیاردەیەکی بەرچاو، ڕەفتارێکی جەستەیی، یان دەقێکی دیارو ئاشکرای ئەوتۆ کەبتوانین بەڕوونی بیخوێنینەوە پەیوەندی پێوە ببەستین. لەزۆربەی هەرە زۆری ئەو چوارینانەی مامۆستا هەژار کردوونی بەکوردی،پرسیارێک دایمە ختووکەی مێشکی خوێنەر دەدا، ئەویش فەلسەفەی بوون و نەبوو نە. هەر وەک شێکسپێیر لەشانۆ نامەی هاملێت دا دەڵی: بوون یان نەبوون؟ مەسئەلە ئەوەیە. مامۆستا هەژار لەڕوانگەی تەئویلی خۆییەوە ئاوا ئەندێشەی خەییام دەخوێنێتەوە: خەیام لەم دەزگا گەورەو گرانە کەناوی زەوی و ئاسمانە، ورد بۆتەوەو تێی هەڵ ڕوانیوەو زانیویە کەئەم کردارە ڕەنگین و سەنگینە بەبێ وەستا نەکەوتۆتە گەڕو دانەرو ڕانەرێکی هەر دەبێ هەبێ، بەڵام ئەم سازدەرە شیرینکارە چۆنەو کەی ئەم دەزگایەی بەرهەم هێناوەو بۆچی لێکی داوەو

لەو کرونەخش و تەونە کەونە-کە نەسەری دیارەو نەبن-نازی چی بووەو لەکەیەوە هەڵیانواسیوەو کەی لەداری دەکاتەوەو ئەی پێچێتەوە؟ هەزاران هەزارە ئەستێرەو مانگە پڕشنگدارە بۆ هاتوون و چۆن هاتون و چیان لی دی؟ تیرەی جانەوەرو مرۆ لەکوێوە هاتووەو بۆ کویٚ ئەچی؟ ئەگەر نەهاتایە چ دەبوو؟و...دەیان پرسیاری تر.

هاتوومە جیهان چم بەچ کرد؟تێگەی،هیچ

هەر بنج و بناوانی جیهان دەرخەی،هیچ

ڕووناکی دەرم، شەمم کەفوم لێکەی،هیچ

نەینۆکی دەس جەمم،لەبەردم دەی،هیچ

وەڵامی ئەم پرسیارانەی خەییام بەباوەڕی هەژار یەک وشەیە،هیچ.ئەم وەڵامە زیاتر دەمانخاتە بازنەیگەمارۆی ئەندێشەکانی فرێدریش نیچە کەنیهلیستەکان تاڕادەیەکی زۆر شوێنیان لی وەرگرت. کاتی لەسەر ئەم بۆچونەمان زیاتر پیٚ دادەگرین کەتاقمی زەبوونی کۆمەڵگای نیچە واتە مێگەل (ئینسانانی بی ئیرادەو لاسایی کەرەوە)و تاقمی باڵا دە ست و زانا، لەگەڵ بۆچونەکانیخەییام پێکدەگرین.

اجرام کەساکنان این ایوانند

اسباب تردد خردمندانند

هان! تاسرِ رشته خردگم نکنی

کانان کەمدبرند سرگردانند

*

ئەستێرەو مانگ و ڕۆژ لەعاسمانانن

هۆی گێچەڵ و مشت و مرِی زانایانن

چین و چ دەکەن؟ کێوە دەچن؟ چۆن هاتن؟

خۆشیان وەکوو من نەزان و سەرگەردانن

یان:

با این دو سه نادان که چنان می دانند

از جهل، که دانای جهان ایشانند

خر باش! که از خری این دونانند

هر کو نه خر است، کافرش می خوانند

*

دنیا به دەسی دەستە کەر و گاییکە

هەر جاشەکەرە وەزیر و پاشاییکە

دیندار بەکەسێ دەڵێن نەزان و گێژە

هەر کەس کە دەڵێن کافرە زاناییکە

*

لە هەردوو وەرگێڕانەکەی هەژاردا، مەبەستی نیچە زەقتر لە چوارینەکانی خەییام خۆی نواندووە. پێک گرتن و لێکۆڵینەوە سەبارەت بەئەندیشەکانی خەییام و بیروباوەڕی نیچەو هاوبەشی هێندێک لەم بۆچوونانە هەڵگری دەرفەتێکی ترە.

گومان لەوەدا نییە لە هەر توێژینەوەیەکی هێرمێنۆتیکیدا، هەموو ڕەخنەگرێک بەهەندێ زانست کە پێشتر لە ئارشیوی مێشک و زەینیدا یە، بەرەنگاری دەقێک دەبێتەوەو حوکمی لەسەر دەردەبڕێ. هەژار وەک مرۆڤێکی کورد بەتەواوی تایبەتمەندییەکانی ژیانی کوردەوارییەوە بەرەو ڕووی چوارینەکانی خەییام بۆتەوە. ئەگینا لەم دوو چوارینەی خوارەوەدا هیچ چەشنە باسێک لە چارەڕەشی و سیابەختی بەدی ناکرێ، بەڵام هەژار ژانی گەلەکەی وەها هەژاندووە کە بەم شێوەیە وەرگێڕانەکەی پێشکەش بکا.

زان پیش که نام تو ز عالم برود

می خور، که چو می بەدل رسد غم برود

بگشای سرِ زلفِ بتی بند ز بند

زان پیش که بند بندت از هم برود

گێژی له خه‌یاڵت و گله‌ی به‌ختی ڕه‌شت
ڕابوێره هه‌تا به‌جارێ نه‌بڕاوه به‌شت
ده‌س بگره به‌به‌ندی سه‌ر و پرچی جوانێک
تا هه‌ڵنه‌وه‌شێنراوه هه‌موو به‌ندی له‌شت

*

یان:
ئێن روز که توسن فلک زین کردند
و ئێرایش مشتری و پروین کردند
این بود نێیب ما ز دیوان قچا
دردی و غمی؛ قسمت ما این کردند

تیرێژ که به‌ڕۆژ و پێل به‌ده‌ریا دریا
له‌و رۆژه‌وه گوڵ پێکه‌نی، بولبول گریا
خوا نووسی له چاره‌ی ڕه‌شی ئێمه‌ش به‌شمان
ژینێکی هه‌ژاری پڕ له خۆزیا و بریا

*

وه‌رگێڕانه‌که‌ی مامۆستا هه‌ژار، چه‌شنه ته‌ئویلێکی کراوه‌یه، واته له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌یدا که شێعرییه‌تی چوارینه‌کانی خه‌ییام له‌باری فۆرم (کێش)و ماناوه ده‌پارێزێ به‌شێوه‌یه‌کی داهێنه‌رانه ده‌یانخوێنێته‌وه و به‌پێچه‌وانه‌ی وه‌چه‌ی پێش خۆی وردتر و نوێ تر ئه‌ندێشه‌کانی خه‌ییام دێنێته سه‌ر لاپه‌ڕه‌ی کاغه‌ز. بابزانین له‌م چوارینه‌یه‌دا جیاوازی وه‌رگێڕانه‌که‌ی هه‌ژار و گۆران و شێخ سه‌لام له‌چیدایه.

این کهنه رباگ را که عالم نام است

و ێ رامگە ابلق ێبح و شام است

بزمی است کە واماندهۆ ێد جمشید است

گوری است کە خوا بگاە ێد بهرام است

ئەم کۆنە سەراو پەردە کە دنیای ناوە

شایی لەبەرێک، شینە لە پێنسەد لاوە

ئەم خوانچەیە بەرماوی هەزار جەمشیدە

گۆڕە و گەلی بارامی تیا نێژراوە

هەژار

*

ئەم سەرا کۆنەی ناوی جیهانە

لەسەر ڕێی گەشتی شەوو ڕۆژمانە

بەزمێکە لە سەد جەمشید جێ ماوە

سەد بەهرام هات و چوو لەم وێرانە

گۆران

ئەم کەلاوەیە کە دنیای نامە

ئارامگاهی بەیانیو شامە

بەزمێکە لەسەد جەمشید جێ ماوە

قەسرێکە تەکیەی سێ سەد بەهرامە

شێخ سەلام

*

بەر لە هەموو شتێک لەباری فۆرمەوە، مامۆستا هەژار کێشی چوارینەکەی پاراستووە. بەڵام مامۆستا گۆران و مامۆستا شێخ سەلام چونکە خۆیان بەوەرگێڕانی وشە بەوشە بەستۆتەوە لە کێشی چورینەکان لایان داوە. وەرگێڕانی ئەم بەڕێزانە، بەپێی هێرمێنۆتیکی مۆدێرن تەئویلێکی داخراوە

و ئاسۆی هزریـان لەبـەر خۆماندووکردنـەوە بەوەرگێڕانەکـە تـەنیا وەک فـەننێک، سنووردارە. سـەلاحەددینی ئاشتی ڕاسـت دەکـا کـە دەڵێ: "شـێخ سـەلام و گـۆران نـەیانتوانیوە بـەزمانێکی تـەڕو پـاراو ڕوح وەبـەر وەرگێڕانەکەیان بێنن و ئەوەندە دیلی کێش و جەمسەری چوارینەکانن کە بەداخەوە خـەیاڵ ناورووژێنن". هـەر ئـەو شـتەی کـە ئێمـە بـە شـێعرییەتی ناومان لیبرد.

لە هێرمینۆتیکی فەلسەفیدا تەنیا دەق قسان ناکا، بەڵکوو ئێمەش لە بـواری دەقەکانەوە دێینە قسە کردن. ئێمـە لە ئاسۆی بـیر و سنوورەکانی هـزری خۆمانـەوە تـەئویلی دەقـەکان دەکـەین و بـەڕووناکایی تێ ڕوانینـەکانی خۆمان ڕووناکیان دەکەینەوە. ئەوە هـەر تەنیا ڕووناکایی دەق نیە هـزر و خـەیاڵی ئێمـە ڕۆشـن دەکاتـەوە. بـەڵکوو ئـەوە ڕووناکـایی نـاو خـەیاڵ و ئەندێشەکانی ئێمەیشە کە بەسەر تاریکاییەکانی دەق دا دەپرژێت و پەخش دەبێتـەوە. مامۆسـتا هـەژار لـە سـەرەتای پێشەکییەکـەی چـوارینەکانی خەییام دا ئاوا دەڵێ: "نیازم لەم پێشەکییە دەربـڕینی بیروبـاوەڕی خۆمـە بەرانبەر بەو کابرا خوێن شیرینەو ئەمەوێ لەو سووچەوە کە بەر دڵـی مـن کەوتووە دەمی بـۆ بـەرم و هێنـدێک لـەو شوێنانە دەست نیشـان بکـەم کـە تائێستا خەییام ناسەکان و خەییامی نووسەکان بەپێویستیان نەزانیوە یان لە بیریان نەبووە هەنگاوی بۆ باوێژن!"

مامۆسـتا هـەژار لـە ئاسـۆی بـیر و سـنوورەکانی هـزری خۆیـەوە تەئویلـی چـوارینەکان دەکـاو بـەم چەشـنە بیروبـاوەڕی بەرانبـەر بەخـەییام دەردەبڕێ:

تاکی زغم زمانه محزون باشی؟

با چشم پر ێ ب و دلِ پر خون باشی؟

می نوش و بەعیش کوش و خوشدل میباش

زان پیش کزین دایره بیرون باشی

هەر دەردو کوڵ و ژانە، ژیانی ناوە

تۆ بەفری گەلاوێژ و مەرگ وەک تاوە
ئەو تاوە تیا ماوی مەتاوێ وە بەخەم
کوا ئاوی ترێ؟ هیمی جیهانیش ئاوە
*

در دەمی لعلِ لالەگونِ یافی
بگشای ز حلقِ شیشە خونِ یافی
کامروز برون ز جام می نیست مرا
یک دوست کە دارد اندرون یافی

بشبووبێ وەفا، ئێستە وەجاغی کوێرە
کێ ڕاستە لەوانی دیوتە؟ یەک بژمێرە
هەر کووپە مەیە هەواڵی دڵپاکەو بەس
بێ فێڵە، مەترسە خۆتی پێ بسپێرە
*

کە دەڵێین وەرگێڕانەکەی هەژار، وەرگێڕانێکی ئازادەو تەئویلی دەق کراوە نەک شەرح و تەرجەمەیەکی ئاسایی، لەم دوو چوارینەیەدا بەزەقی ئەم بۆچوونەوە دیاردەکەوێ. ئەگینا لە چوارینەکەی خەییام دا نەباسێک لە بەفری گەلاوێژی خۆنەگرەو هەتاوی بەتینی ئەم مانگەو نەئاوی ترێ و ئاوبوونی بنچینەی جیهان.

کاری هێرمێنۆتیک بریتییە لە ڕووناک کردنەوەی سەرجەمی دەقێک بەهۆی بەشە پێک هێنەرەکانییەوە. خۆ بەستنەوە بەلێکدانەوەی مانای تاکە وشەیەک یان دێڕێک یان هێمایەک بەجیاجیا نایەتە بازنەی هێرمێنۆتیکییەوە. هەژار چوارینەکەی خوێندۆتەوە، لێکیداوەتەوە، چاوی لە ڕابردوو کردووە، ژیانی ئێستاشی لەبەرچاو بووە، لە تەئویلەکەیدا سەبارەت بەچوارینەکەی خەییام بەم ئاکامە گەیوە؛ قۆستنەوەی هەل. واتە هەژار سەرجەمی چوارینەکەی هەڵسەنگاندووە نەک لێکدانەوەی تاک

تاکی وشەکان.

هێرمێنۆتیکی فەلسەفی مێتۆدێکی نوێ لە تێگەیشتنی دەقێک بەدەستەوە نادا، بەڵکوو تەنیا بارودۆخی هاوڕێ لەگەڵ هەر چەشنە تێگەیشتنێک ڕوون دەکاتەوە. یەکێک لەو بارودۆخانە مەودای زەمانییە. واتە ئەو قەڵەشتەی کەلە نێوان ڕۆژگاری وەدی هاتنی دەقێک لەگەڵ ئاسۆی ڕۆژگاری تەئویلی دەقە کە، هەیە. لەکاتی خوێندنەوەی دەقێ خۆمان لە ئاسۆی ڕۆژگاری ڕابردوو و بارودۆخی ژیانی ئەو سەردەم و باوەڕە کانی فەرهەنگی ئەو دەمە دانانیێن. ئێمە دەقەکە بۆ ئاسۆی ڕۆژ گاری خۆمان دەگوێزینەوە و بەپێی ئاسۆی ئەمڕۆ ژینی ماناگەلێکی بۆ ڕەچاو دەکەین، ئەگەر دەقەکە وەها بخوێنینەوە کە هیچ چەشنە پەیوەندییەکی لەگەڵ چاخی ئێمەو ئاسۆی ئێستای ئێمە نەبێ ئەم خوێندنەوەیە نابێتە هۆی تێگەیشتن. لە قەڵەشت و مەودای نێوان ئێمەو دەق، دەق شوێنێک لەسەر مێژوو دادەنێ. بەڵام بەهەزاران شێوە و لەهەر بارودۆخێکی مێژ وویدا بەچەشنێکی تایبەتی. ئێمە لە گەڵ مێژووی ئەم شوێن دانانە ناسیاویمان هەیە. مێژووی ئەم شوێن دانانە پێک هێنەری ئاسۆی ئێستای ئێمەیە. ئاسۆ وشەیەکە کەلە ئاسەواری هۆسرێل و هایدگەردا دەکارکراوە بەڵام لە ئەندێشەی گادامێردا چەمکێکی ناوەندیو کلیدی پەیداکرد. ئێمە لە ئاسۆیەک داین کەلە سوننەت و بارودۆخی ئێستا پێک هاتووە. ئەگەر ئاسۆی دەقێک بەغەوارەو نامۆ و دوور بزانین، دەق قسەمان لەگەڵ ناکات.

ئەگەر دەقێک بۆ ئاسۆی خۆمان بگوێزینەوە، چەشنێک "یەکانگیربوونەوەی ئاسۆکان" دێتە گۆڕێ. لەو یەکانگیربوونەوەیەدا، وێک کەوتن و وت وویژی ڕابردو و ئێستا بووز دە خوا، کەوا بوو ئاسۆی ئەمڕۆ ناتوانێ بەبێ وت و وێژ لەگەڵ ڕابردوو یەکانگیربوونەوەی ئاسۆکان مەیسەل بێ. لەم چەمکی یەکانگیربوونەوەی ئاسۆکان دا هەم سوننەت و هەم وت و وێژ وەک دوو هەوێنی ناوەندی ئەندێشەی گادامێر ئامادەن.

لەم چوارینەدا کە مامۆستا هەژار تەرجەمەی کردۆتەوە، بێ گومان

لێکدانەوەو تەئویلی تایبەتی خۆی نیشان داوە، هەژار لە بارودۆخێکدا ژیاوە کە هەندێک بەنێو شێخ و سۆفی و دەروێش وەک ملۆزمێکی کۆمەڵگای کوردەواری، بوونەتە لەمپەری تێگەیشتن و زانینی خەڵک بەگشتی.

هەژار لەم دوو چوارینەیەدا وە ستایانە چوارینەکانی خەیامی بۆ ئاسۆی ڕۆژگاری خۆی گوێزتۆتەوە.

دشمن به غلگ گفت که من فلسفیم
ایزد داند که یَ نچه او گفت: نیّم
لیکن چو درین غم یَ شیان یَ مدەام
یَ خر کم از یَن کهـ من بدانم کهـ کیم؟

از گردش روزگار بهری برگیر
بر تخت گرب نشین به کف ساغر گیر
از گاعت و معیّیت خدا مستغنی است
باری تو مراد خود زِ عالم برگیر

*

زۆر کۆلکە مەلا و شێخ هەیە ڕێ دەگرن لێم
لایان هەڵەیە لە ژینی خۆشم بدوێم
خزمینە نەزانین چ بەڵایەکی زلە
هاتوومە جیهان دەبێ نەزانم من کێم؟

دەروێش وەرە ئەم حاوحووەت بێ خێرە
دەم بەستەو تۆزاوی وەکو و گاگێرە
خوا چاوی لە دەستت نیە ڕۆژووی بدەیەی
ژیانێکی کە پێی داوی بەمەی بسپێرە

*

هونەری وەرگێڕان

سەبارەت بەشێوەی وەرگێڕانی چوارینەکانی خەییام، لە لا یەن مامۆستا هەژارەوە بەپێویستی دەزانم وەک سەرەتایەک دەربارەی ئەم هونەرە ئاماژە بەچەند خاڵێک بکەم. ئەو بەشەی کەلە زنجیرە دەقی سەرەکیدا، لەلایەن وەرگێڕەوە وەک یەکەیەک بۆ هاوسەنگی دۆزینەوە هەڵدەبژێردرێ پێی دەڵێن "وا حد ترجمە" یان یەکەی وەرگێڕان. یەکەی وەرگێڕان دەتوانێ وشە، ڕستە یان کۆپلە بێ. بەپێی یەکەی هەڵبژێردراو، وەرگێڕان لانی کەم سێ قۆناغی هەیە:

1-وەرگێڕانی وشە بەوشە

یەکەی وەرگێڕان لەم قۆناغەدا وشەیە، واتە لەبری هەر وشەیەک لە دەقی زمانی سەرەکیدا، وشەیەک لە زمانی مەبەست (نیشانە) دێنینەوە. ئەم چەشنە وەرگێڕانە بۆ تەرجەمەی وشەگەلێکی لێکدراو دەکار دەکرێ کە هاوسەنگێکی ورد و دەقیقی لە زەمانی مەبەست دا بۆ بەدی ناکرێ. بۆ وێنە، وشەی "رهیافت" کە بەڕێ دۆزەری مانا کراوەتەوە. لێرەدا وەرگێڕانی وشە بەوشە دەتوانێ یارمەتی دەر بێ، بەڵام بەدەگمەن هەڵدەکەوێ ڕستەیەک بەتەواوی هەر بەم شێوەیە تەرجەمە کەینەوە چۆن لە وەها بارودۆخێکدا یان داڕشتنی ڕێزمانی زمانی سەرەکی خۆی بەسەر زمانی مەبەست دا دادەسەپێنێ، یان ڕستەی وەرگێڕدراو لە زمانی مەبەست دا مانای ڕستەی زمانی سەرەکی نادا.

2-وەرگێڕانی ڕستە

لەم قۆناغەدا، یەکەی وەرگێڕان ڕستەیە، لەم چەشنە وەرگێڕانەدا یاسا و ڕێسای ڕێزمانی و شێوەی داڕشتنی وشەکان لە زمانی مەبەست دا دەپارێزرێ. مانای ڕستەی هاوسەنگ بەپێی مانای ڕستەی زمانی سەرەکی ڕەچاو دەکرێ. بەم پێ یە هەر کام لە ڕستەکانی دەقی ز مانی سەرەکی بەپاراستنی مانای تاک تاکی وشەکان بەشێوەی ڕستەیەک وەردەگێڕدرێنەوە زمانی مەبەست.

3-وەرگێڕانی ئازاد

لەم قۆناغەدا، یەکەی وەرگێڕان ڕستە یان پەرەگرا فە. وەرگێڕ لە وە ها قۆناغێک دا پەیامی دەقی زمانی سەرەکی لە کۆمەڵە ڕ ستەیەک دا لەزمانی مەبەست، بەدەستەوە دەدا. لەم شێوە وەرگێڕانەدا، زیاد و کەم کردن لەوپەڕی خۆیدا دەکاردەکرێ. زۆر جاران کە دەقی زمانی سەرەکی مۆرکی "ترجمە ناپژیر"ی لێدەردێ، تەنیا ڕێگای چارەسەرکردن وەرگێڕانی ئازادە.

لە ڕەوتی پرۆسەی وەرگێڕان دا، وەرگێڕ لەگەڵ دوو زمانی سەرەکی و مەبەست بەرەو ڕوو دەبێ. ئەو دەبێ هەوڵ بدا، خوێنەر لە وەرگێڕانەکەی تێبگاو لە هەمان کاتیش دا پەیامی نووسەر ئاڵ وگۆڕی بەسەردا نەیێ. لەو نێوەدا وەرگێڕ بەپێی دەق و مەبەستی تەرجەمە کە، هەندێ جار سەرنج دەداتە وەرگری پەیام و هەندێ جاری بنێری پەیامەکە. وەرگێڕانی مانایی، نووسەری پێ لە خوێنەر گرینگترە. لەوەها دۆخێک دا وەرگێڕ هەوڵ دەدا تا تەنیا پەیامی دەق بۆ لای خوێنەر بگوێزێتەوە هەر بۆیە دایمە ئەم شیمانەیە هەیە کە داڕشت گەلی فۆڕمی و مانایی غەوارە و نامانووس بێتە ناو زمانی مەبەست. لەلایەکی تر، لە وەرگێڕانی پەیوەندیدا خوێنەر لە نووسەر زیاتر بایەخی پێ دەدرێ و وەرگێڕ هەوڵ دەدا تا ئەو جێ یەی بلوی دەقی وەرگێڕدراو بۆ لای خوێنەر نزیک کاتەوە، واتە خوێنەر چاکتری تێبگا. هەر بۆیەش ئەو شیمانە هەیە کە دەقی وەرگێڕدراو بەتەواوی وتەی نووسەر نەبێ.

نووسەر بەپێی دوو هۆکاری بابەت و وەرگر، شێواز یان شێوە بەیانی خۆی هەڵدەبژێرێ و لە درێژایی دەقەکەدا دەیپارێزێ، کەوابوو بەپێی ئەم دوو هۆکارە دوو چەشنە وەرگێڕانی بابەت تەوەرەو وەرگر تەوەرە وەدی دێ.

بەڵام بەپێی بیردۆزی پەیوەندی یاکوبسن شێعر هەر تەرجە مە ناکرێتەوە. کەوابوو مامۆستا هەژار چۆن بۆ چوارینەکانی خەییام چووە؟ بێ گو مان وەرگێڕانی چوارینەکانی خەییام لەلایەن مامۆستا هەژارەوە، وەرگێڕانی

وشە بەوشە نیە؛ دیارە ئەو چاوەڕوانییەش ناکرێ کە شێعر بەتەواوی تایبەتمەندییەکانی چ لە باری فۆڕم و سەنایعی ئەدەبییەوە و چ لە باری ماناوە دەقاودەق وەربگێڕدرێتەوە.

وەرگێڕانی چوارینەکانی خەییام، وەرگێڕانێکی ئازادە، بەڵام مامۆستا هەژار بەشێوەیەکی شارەزایانە بابەت و خوێنەری لەبیر نەکردووە واتە وەرگێڕانی بابەت -تەوەرەو وەرگر (خوێنەر)- تەوەرەشی مەبەست بووە. لەگەڵ تەواوی ئەمانەش دا بەلای هەژارەوە وەرگێڕانی پەیوەندی یەکجار گرینگە. لەناو چەشنەکانی جۆربەجۆری وەرگێڕان دا (وشە بە وشە، ڕستە، ئازاد، بابەت-تەوەرە، خوێنەر-تەوەرە، نووسەر-تەوەرە، مانایی، پەیوەندی و وەرگێڕ-تەوەرە) مامۆستا هەژار زیاتر دەکەوێتە خانەی وەرگێڕ-تەوەرەوە.

در دست، همارە ێبِ انگورم باد

در سر هوس بتان چون حورم باد

گویند بە من خدا تو راتوبە دهاد

او خود بدهد من نکنم دورم باد

مەیگێڕ! بەسەرت پردی سیڕاتیش کەڵەکە

سەیرانی بەهەشت، سەیری دوو چاوی بەڵەکە

زۆرم لە خودا ویست و کەمیشی نەگەیی

هەر تۆبەیە دەمداتێ، ئەویش نەم گەرەکە

*

کە دەڵێین وەرگێڕانەکەی مامۆستا هەژار دەکەوێتە خانەی وەرگێڕ-تەوەرەوە، مەبەستمان ئەوەیە کە هەژار لەسەر بنەمای هێرمێنۆتیکی تەئویلی تایبەتی خۆی دەخاتە قاڵبی وەرگێڕانەکەی. ئەگینا لە بەراوردکردنی ئەم دوو چوارینەی سەرەوە بەسانایی خوێنەر بۆی دەردەکەوێ کە هەژار خوێندنەوەیەکی سەرلەنوێی چوارینەکەی خەییامی

ئەنجام داوە.

ئێن روز کە توسن فلک زین کردند

وێ رایش مشتری و پروین کردند

این بود نێیب ما ز دیوان قچا

دردی و غمی، قسمت ما این کردند

لە وەرگێڕانەکەی مامۆستا هەژاردا هیچ باسێک لە "توسن فلک"، "مشتری" و "پروین" لە گۆڕێ دا نیە.

باس لە ڕۆژی ئەزەلە. با بزانین مامۆستای کورد ئەو ڕۆژەی چۆن کێشاوەتەوە.

تیرێژ کە بەڕۆژ و پێل بەدەریا دریا

لەو ڕۆژەوە گوڵ پێکەنی، بولبول گریا

خوا نووسی لە چارەی ڕەشی ئێمەش بەشمان

ژینێکی هەژاری پڕ لە خۆزیا و بریا

لەباری جوانیناسییەوە شاعیری کورد لە سەرووترە. سەنایعەکانی جۆربەجۆری ئەدەبی وەک جیناسی لاحیق و تەزاد و... قسەکەمان دەسەلمێنن. دەریا و دریا، گوڵ و بولبول، پێکەنی و گر یا، خۆزیا و بریا. تاڵی و ڕەشایی داسەپاو بەسەر وەرگێڕانەکەی مامۆستا هەژاردا بەرچاوترە. هەر وەک پێشتر باسمان لێکرد، هەژار بەپێشینە یەکی فکری کەلە ئاڕشیوی زەینیدایە باس لە چارەڕەشی ئێمە لە ڕۆژی ئەزەلەوە دەکا، شتێکی کەلە چوارینەکەی خەییام دا زۆر کالڕ و کەمڕەنگە.

ای دوست بیا تا غم فردا نخوریم

وین یک دمِ عمر راغنیمت شمریم

فردا کە از این دیرِ فنا درگـڑریم

با هفت هزار سالگانِ سر بەسریم

دڵتەنگی هەبێ، دەبێ بەمەی ژەنگی بەرین

بۆ بیری نەهات و هات چما خەم لە بەرین؟
سۆزی کە مەرگ تەپڵی نەمانی لێدا
ئەمن و تۆ دەگەڵ بابەدەم ی هاوسەفەرین

*

شۆکی نیهایی لە چوارینەدا، لە بەیتی دووەم و بەتایبەتی میسرەعی چوارەم لە خوێنەر دەدرێ، ئەو شۆکەی هەژار لە خوێنەر دەدا زۆر ڕاچڵەکێن ترە لە شۆکەکەی خەییام. بۆ وێنە خەییام لە میسرەعی سێهەم دا دەڵێ:

فردا که از این دیرِ فنا درگـﮋریم

کەچی هەژار ئاوای هێناوە:

سۆزی کە مەرگ تەپڵی نەمانی لیدا

شوێن دانانی هەژار لە سەر خوێنەر کاراتر و بەرچاوترە، خوازەی تەپڵی نەمان و کوتانی لەلایەن مەرگەوە، ماکەی فیکری خەییامی لە خۆی جوانتر گەیاندۆتە خوێنەر. لە دوایین میسرەعیش دا، "با هفت هزار سالگان سر به سریم یان ئەمن و تۆ دەگەل بابەدەم ی هاوسەفەرین"، ئەگەر قەرارە دوای مردن ببینە هاوسەفەری ئەوانەی حەوت هەزار ساڵ لەوە پێش کۆچی دواییان کردووە، بۆچی نەگەڕێینەوە دواتر، بۆ سەرەتای ڕۆژی ئەزەل و هاوسەفەری حەزرەتی ئادەم نەبین. هەژار بەهێنانی بابەدەم لەبری "هفت هزار سالگان" دنیای تەئویلی دەقەکە بەرفراوانتر دەکا.

کۆتایی

لەم وتارەدا مەبەستمان تاوتوێ کردنی ئەندێشەکانی خەییام نەبووە، کە بۆ وێنە باس لە شک و دڕدۆنگی خەییام سەبارەت بەجیهان و مرۆڤ بکەین، بەڵکوو ئامانجی سەرەکیمان دەست نیشان کردنی ئەو چەشنە خوێندنەوەیە کە هەژار لە قاڵبی فەن و هونەری وەرگێڕان دا خوڵقاندوویەتی. ئەگەر ڕۆڵان بارتی فەڕانسەوی لە دەقەری ڕەخنەدا باس لە مەرگی نووسەر دەکا ئەوا هەژاری کورد هەر ئەم مەبەستە بەم چەشنەو

لە قاڵبی ئەم ڕستانەدا بەیان دەکا: " خەییام کوڕی کێ بووەو چەند ساڵ ژیاوە و چی دەبەر دابووەو چ جۆرە پێخۆرێکی خواردووەو بەکام نەخۆشی مردووە کەیفی خۆیەتی، مەبەستی گرینگ ئەمە یە: چەند بیر و باوەڕێکی تازەوترووسکەدار لە ڕۆژگارێکی کۆن و ئەنگو ست لە چاوا لە کابرایەکی ژیر و وریاوە سەری هەڵداوە و ڕچەی ئازاتی و ئازادی بۆ شکاندووین و دنەی داوین کە خۆمان بناسین و بوێرین بیر لە ژیان و چارەنووسی خۆمان و دەوروبەرمان بکەین."

مامۆستا هەژار لە ڕوانگەی هێرمێنۆتیکی مۆدێرنەوە، کەوتۆتە مامەڵەکردن لەگەڵ چوارینەکانی خەییام. هەرچەند کە باس لە هێرمێنۆتیک دەکەین زیاتر تەئویلی دەق بەشێوەی پەخشان و نەسر دێتە گۆڕێ، تا ڕەخنەگر مەودای هەڵسووڕانی زیاتری هەبێ و هیچ چە شنە کۆن و بەندێکی لینەهالی. بەڵام مامۆستا هەژار بەوەرگێڕانێکی ئازاد بۆ ئەوەی کە دەستی ئاواڵەتر بێ بۆ تەئویل، چوارینەکان دەخوێنێتەوەو بەوتەی خۆی بیروبڕوای خەییام بەبیچمێکی کوردانەوە دەخاتە بەرچاوی هاوزمانی. خودا لێی خۆش بێ و مەئوای بەهەشت بێ.

سەرچاوەکان

1-چوارینەکانی خەییام وەرگێڕاوەی هەژار، چاپ اول، انتشارات سروش، 1369، تهران.

2-خەییامی هەژارانە، ئاشتی- سەلاحەددین، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی، 2001، هەولێر.

3-کتێبی نالی، سیوەیلی- ڕێبوار، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی، 2001، هەولێر.

4-ساختار و تڕویل متن، احمدی- بابک، ج2، چاپ دوم، نشر مرکز، 1372. تهران.

5-ساختارو هرمنوتیک، احمدی-بابک، چاپ اول، نشر گام نو، 1380، تهران.

6-هفت گفتار دربارەی ترجمە، ێفوی- کورش، چاپ چهارم، نشر کتاب ماد، 1380، تهران.

مەهاباد